

EXISTĂ O TEORIE A POSTMODERNITĂȚII?*)

MIHAELA CZOBOR

Încercarea de a prezenta o carte despre postmodernism este de așteptat să provoace fie entuziasme prozelite, fie respingeri vehemente, blaszate sau nedumerite, ce aşază din start postmodernismul în categoria "lucrurilor neseroioase", aşa cum încă este situat, unul dintre precursorii postmodernismului, Fr. Nietzsche. Numai că lucrarea lui Steven Best și Douglas Kellner, "Postmodern Theory. Critical Interrogations" (Macmillan, 1991), are meritul de a lăsa în discuție într-o manieră temperată teoria postmodernistă și de a încerca să definească "pozițiile postmoderniste față cu teoria, societatea, istoria, politica, și cultura" (pag. 26), în măsura în care proiectul autorilor este acela de "a interpreta și de a înțelege teoria postmodernistă ca pe un atac la adresa teoriei și politiciei moderne, un atac ce prezintă atât noi perspective promițătoare, cât și aspecte problematice" (pag. 32). De aceea scopul declarat al autorilor este acela de a examina în fiecare studiu pe care îl fac diferenților teoreticienilor postmoderniști modul în care aceștia: "(1) caracterizează și critică modernitatea și discursurile sale; (2) postulează o ruptură cu modernitatea și cu teoria modernă; (3) produc perspective, poziții și teorii postmoderniste alternative; (4) creează sau nu o teorie a postmodernității; și (5) oferă sau nu o nouă politică postmodernistă adecvată presupusei situații postmoderne". (pag. 32).

Conștienți de dificultatea epistemologică a întreprinderii, Best și Kellner recurg încă din debutul lucrării la o discuție critică a termenului de "postmodernism". Concluziile lor se rânduiesc pe cel

*) Steven Best, Douglas Kellner, *Postmodern Theory. Critical Interrogations*, London, Macmillan, 1991

puțin două paliere: pe de o parte, operarea unor distincții la nivelul cuplurilor modernitate-postmodernitate, modernism-postmodernism, teorie modernă-teorie postmodernă, pe de altă parte, distingerea în cadrul unei arheologii a postmodernului a două matrice conflictuale ale discursului postmodernist anterioare anilor '80. De altfel, cei doi autori vor avea grija să precizeze că postmodernismul nu se suprapune poststructuralismului francez, afirmație ce accentuează încă o dată originile multiple ale postmodernismului, varietatea sa, că nu se instituie obligatoriu ca defect, făcând în același timp ca postmodernismul să fie un discurs nu foarte ușor de criticat, și deloc de respins sau ignorat. Atenționând asupra ambiguității inerente cuvântului "post", ambiguitate generală de întrepătrundere echivocă în discursurile postmoderniste a unui sens prescriptiv și a unuia descriptiv, cei doi autori își fixează propria alegere, precizând: "Vom folosi deci termenul *postmodernist* pentru a descrie avataurile postmodernului în domeniile filosofiei, teoriei culturale, și ale teoriei sociale. Un postmodernist descrie și de regulă promovează rupturile în cunoaștere, cultură, și societate, atacând frecvent modernul și identificându-se cu ceea ce se prezintă ca discursuri și practici postmoderne *radicale* și noi. Un postmodernist, deci, reclamă noi categorii și moduri ale gândirii și scrierii, noi valori și politici în vederea depășirii deficiențelor discursurilor și practicilor moderne" (pag. 30).

Alegerea autorilor se oprește deci asupra lui: Foucault, Deleuze și Guattari, Baudrillard, Lyotard, Jameson, și foarte semnificativ, asupra Școlii de la Frankfurt și a lui Habermas, punctând încă o dată interferențele multiple ale postmodernismului, de data aceasta cu gândirea germană, care prin Habermas și "Discursul său filosofic asupra modernității" marchează o serioasă considerare critică a temelor postmoderniste de către filosoful

"rațiunii comunicative". Mai mult chiar, cei doi autori reliefiază teme comune gândirii lui Habermas și Foucault, cum ar fi critica raționalității ca instrument de dominație, sau ale lui Habermas și Lyotard, cum ar fi critica principiilor dominante de legitimare ale societăților capitaliste contemporane, critica rațiunii funcționale, "atât Lyotard cât și Habermas procedând mai degrabă la o răsturnare lingvistică în teorie și la dezvoltarea unei filosofii a limbajului care pune accentul pe pragmatica lingvistică și pe jocurile de limbaj, acceptând varietatea și diversitatea jocurilor de limbaj și ale formelor de judecată, decât la dezvoltarea unei lingvistici structurale sau formale". (pag. 249). Se dezvăluie astfel existența unor multiple legături între apărătorul "proiectului neterminat al modernității" și criticii radicali ai modernității.

De asemenea, analizele detaliate pe care autorii le fac scrierilor lui Foucault, Deleuze și Guattari, sau ale lui Baudrillard și Jameson dezvăluie din perspectiva același abordări sistematice teme și idei comune pentru acești gânditori, ceea ce îndreptățește încă o dată, în ciuda diversității perspectivelor postmoderniste, sintagma "teorie postmodernistă". Se conturează astfel câteva teme postmoderniste ce caracterizează, în ciuda variațiilor locale, abordările tuturor autorilor analizați de Best și Kellner. Acestea sunt: (1) respingerea noțiunii moderne de subiect unificat, rațional și expresiv, și încercarea de a face posibilă apariția unor tipuri de subiecți decentralizați, eliberați de ceea ce se consideră a fi teroarea identităților fixe și unificate, subiecți ce se pot reconstituia ca noi tipuri de subiectivitate și ca noi trupuri; (2) concentrarea analizelor întreprinse de către autori postmoderniști asupra contextelor microsociale sau micropolitice, în general respingerea oricărei analize a structurilor globale, a societății în ansamblul ei; (3) cultivarea discursului interdisciplinar, mai curând estomparea

EXISTĂ O TEORIE A POSTMODERNITĂȚII?

granițelor dintre teorie socială, filosofie, analiză literară etc.; (4) încercarea de a recupera din perspectiva unei critici a idealului iluminist de raționalitate diferențele aspecte ale eterogenului, excluse din discursul rațional dominant în numele unor identități univoce și represive; (5) receptivitatea (chiar hipersenzitivitatea) autorilor postmoderniști la noile forme de producție, la noile forme politice, la noile tehnologii, practici estetice, în general la noile experiențe ce străbat societatea actuală, precum și, de pildă, la impactul mass media asupra conceptului de realitate, așa cum este cazul la Baudrillard etc.

"Deși optăm pentru o reconstrucție a teoriei sociale, nu credem că orice teoretician, metodă, tradiție sau stil oferă MODELUL pentru o teorie critică a epocii

prezente. În schimb, am fi dispuși să acceptăm producerea unei varietăți de teorii critice ale societății care ar utiliza cele mai valoroase aspecte ale teoriei postmoderne împreună cu cele mai valoroase aspecte ale teoriei moderne (Marx, Nietzsche, Weber, Dewey, Du Bois, de Beauvoir, și alții)", (pag. 272). Opțiunea celor doi autori, sincronizându-se în final cu tonul temperat al întregii cărți și conturându-se ca o propunere de reconstrucție a teoriei sociale critice printr-o angajare a celor mai variate perspective, se orientează spre o complementaritate a discursului postmodern cu cel modern, ceea ce dezvăluie credința lui Best și a lui Kellner conform căreia accentul pus de postmodernism pe ruptură și discontinuitate nu este atât de definitiv.

PRINCIPIUL LUI PETER^{*)}

PETER JUNIOR

Pe la 1766 matematicianul și fizicianul Johann Daniel Titius a formulat pentru prima dată o formulă matematică care permitea evaluarea distanțelor dintre planete și Soare. Regula, cunoscută în astronomie ca regula Titius-Bode, era de o simplitate dezarmantă: $0,4 + 0,3 \times 2^n$. Unde n lă valoarea 0 pentru prima planetă, 1 pentru a două, 2 pentru a treia etc. Această formulă era de fapt o regulă empirică, fiind construită în baza distanțelor observate și măsurate ale primelor trei planete. Formula se dovedea însă validă și pentru următoarele planete cunoscute la acea dată. Descoperirea planetei Uranus în 1781 a confirmat valoarea regulei, mai mult ea a jucat un rol activ în descoperirea asteroizilor în 1801, acolo unde regula dădea ca necesară existența unei planete care nu fusese încă observată (între Marte și Jupiter). Cu toate aceste predicții era evident, chiar în epocă, că această regulă era căt se poate de arbitrară, neavând nimic cu legile fizicii. Unitatea de distanță cu care lucra regula, unitatea astronomică (distanța Pământ-Soare), era și ea, desigur, pur arbitrară. Regula părea mai degrabă o fantezie a unui matematician, și deși avea o oarecare valoare euristică, ea nu avea totuși o bază științifică și nici nu părea să poată avea. Până la urmă regula a căzut o dată cu descoperirea următoarelor două planete, Neptun și Pluton.

Orice astfel de regularități empirice, în fond, sunt condamnate să se afle la periferia științei, unii considerându-le în anticamera științei, alții cu totul în afara acesteia. Ele pot oferi explicații intuitive interesante,

^{*)} Lawrence J. Peter & Raymond Hull, *The Peter's Principle*, 1969, tr. rom. Humanitas, 1994

PRINCIPIUL LUI PETER

pot chiar ghida uneori cercetarea, pot deci avea utilitate practică, dar nu au niciodată greutate științifică, sunt pure speculații, în baza unor date cunoscute, dar întotdeauna insuficiente. Si chiar dacă uneori sunt prezentate de autori lor ca și soluții științifice la probleme reale, ele se vor dovezi, mai devreme sau mai târziu, pure speculații intelectuale, intuiții care pot sau nu să fie valorificate de cercetările științifice ulterioare.

Acesta este cazul și al "Principiului lui Peter" și al corolarelor și tezelor adiacente publicate în cartea cu același nume. Cine citește cartea profesorului Peter și a ziaristului Hull (scrisă de acesta din urmă pe baza documentației lui Peter), nu poate să nu constate cele afirmații mai devreme. Sentimentul nostru, căci este vorba mai degrabă de așa ceva, atunci când citim principiul: "Într-o ierarhie fiecare salariat trebuie să urce până își atinge propriul nivel de incompetență" ceea ce acela că această afirmație este hazardată, ușor fantezistă poate, dar că ea conține totuși un sămbure de adevăr. Atunci când ne gândim la colegii noștri de muncă, la directorii pe care îi cunoaștem la liderii politici care ne conduc, destul de ușor acceptăm că Peter are dreptate. Pe de altă parte, ne este la fel de greu în a considera principiul o regula generală, existând parțial suficiente contraexemple.

Principiul lui Peter se vrea derivat dintr-un eșafodaj teoretic al unei noi științe - ierarhiologia, știință care ne-ar putea explica mecanismele ierarhiilor sociale, ale promovărilor și ale insucceselor în promovare. Cartea tratează cu o intuiție, dacă nu revelatoare cel puțin novatoare, teme cum ar fi rolul competenței și a incompetenței în promovarea profesională, problema blocajelor în promovare, rolul pilelor în dinamica unei ierarhii, chestiuni de psihologie și patologie ierarhiologică, ca și soluții practice pentru promovarea într-o ierarhie.

Ce putem spune despre lucrare? Dacă am fi răutățiosi am putea spune că ea reprezintă o ilustrare a principiului, cei doi, prin "promovarea" la nivelul de autori ai unei lucrări științifice, au urcat până la propriul nivel de incompetență. Atât timp cât ideile cuprinse în carte sunt purtate în discuții mai mult sau mai puțin academice, expuse în diferite întâlniri sau conferințe publice, ele sunt interesante, merită toată atenția și sunt foarte serioase. Atunci însă când ele sunt prelucrate și integrate la un nivel de lucru pretins științific și expuse într-o manieră ce se vrea logică și sistematică, ele nu mai par serioase și nici măcar deosebit de interesante. Am putea să formulăm chiar un paradox al eseului (considerând, ușor forțat, lucrarea un eseu): "Dacă o lucrare teoretică, speculativă (un eseu) nu pretinde că este științifică ea va putea fi considerată foarte ușor ca fiind profundă, ingenioasă, ca relevând mecanisme deosebit de interesante ale realității și oricum, într-un cuvânt, foarte serioasă. Dacă aceeași lucrare ajunge să fie invocată de autori sau de critici ca fiind o lucrare științifică, atunci ea devine doar o fantezie, o dizertație pur speculativă, o neseriozitate a unor autori." Explicația este atât de simplă încât ea pune un semn de întrebare asupra conceptului de paradox, evident în cele două cazuri se schimbă criteriile de apreciere. Dacă de exemplu încercăm să ne raportăm la lucrarea lui Peter și Hull ca la o lucrare științifică, ea nu va putea fi decât puerilă. Ierarhiologia nu este o știință și nici nu pare să aducă cu așa ceva, tezele expuse în carte nu au nici un fundament științific care să poată fi acceptat. De altfel există în carte un gen de romanticism optimist, în ciuda aparențelor, care nu are nimic de-a face nici cu știință și nici chiar cu socialul. De ce un competent trebuie să urce în ierarhie și un incompetent nu ar putea să promoveze? Nu pot exista oare diferențieri în privința normelor de promovare între diferite instituții sau structuri sociale? Mihai Eminescu, cu

aproape un secol înaintea celor doi și într-o manieră la fel de "empirică" a lansat teza **selecției sociale negative**, arătând că în condițiile unei societăți "corupte" (prin influența și dominația străină) vor promova în ierarhia socială tocmai cei "incompetenți" (desigur în limbajul lui Peter). Ne uităm în jurul nostru și parcă aici Eminescu are dreptate. Și dacă ne uităm tot în jurul nostru, căci suntem în continuare în afara științei, parcă nu putem să acceptăm că promovarea conduce, mai devreme sau mai târziu, la atingerea unui nivel de incompetență. Dacă ar fi așa s-ar ajunge la un paradox care sfidează bunul simț. În cele mai înalte poziții ale ierarhiilor sociale nu ar putea fi decât incompetenți, căci dacă ei ar fi competenți ar trebui să urce, dar nu pot ne mai existând poziții superioare, atunci ori pot exista poziții stabile ocupate de competenți, ori în toate aceste poziții există doar incompetenți. Și dacă cei care nu pot să mai urce și-au atins înăotdeauna nivelul

de incompetență atunci cel mai mare incompetent este Dumnezeu. Acestea sunt speculații la fel de fanteziste ca și cele prezentate mai devreme.

Desigur esențial rămâne modul nostru de raportare la această carte. Dacă o luăm prea în serios atunci nu numai că nu vom avea revelații, dar vom fi chiar dezamăgiți. Dacă însă o tratăm ca pe un eseu, ca o sumă de reflectii asupra realităților sociale, atunci cartea devine interesantă și novatoare. Din acest motiv și în această formă cartea ar trebui citită. Ea este un exercițiu intelectual ce ne propune un unghi subiectiv de analiză a societății în care trăim. Ea nu ne oferă o teorie dar ne propune o perspectivă sub care putem analiza relațiile noastre cu ceilalți ca și cu instituțiile în care suntem integrați, ea relevă semnificații profunde în activitățile profesionale și sociale cele mai rutinare.

O CULEGERE DE STUDII ÎN PSIHOLOGIA SOCIALĂ^{*)}

STEFAN BONCU

În regimul trecut psihologia socială a fost, din nefericire, una din științele care au avut mult de suferit de pe urma hegemoniei ideologiei marxiste. Se poate spune chiar că, în comparație cu alte discipline sociale, handicapul ei este astăzi cel mai mare. Drama psihologiei sociale nu a constat atât în faptul că a fost constrânsă să utilizeze exclusiv aparatul conceptual al științelor sociale marxiste, cât în neîndurătoarea izolare la care a fost condamnată. Nici o disciplină n-a pierdut într-o asemenea măsură contactul cu comunitatea științifică internațională. Efectele izolării au fost agravate de inexistența unor structuri instituționale propice cercetării. Cu excepția unor sinteze realizate cu profesionalism și a unor cercetări de o factură deosebită, psihosociologia românească a rămas la nivelul primelor studii de dinamica grupurilor. Lipsită de contactul cu fascinantele teorii contemporane și de posibilitatea de a valorifica tradiția, această știință a avut mereu orizontul obturat.

Astăzi psihosociologii români sunt confruntați cu necesitatea racordării la comunitatea internațională. Ei se află în fața unor opțiuni de o covârșitoare importanță. Se poate opta între modelul american și cel european, între o

*) Serge Moscovici, *Psihologia socială sau mașina de fabricat zei*. Traducere de Oana Popârda, selecția textelor și postfață de Adrian Neculau, Editura Universității "A.I.Cuza", Iași, 1994

psihologie socială experimentală și una axată pe observație, analiză și reflexie. Desigur, depășirea handicapului și efectuarea unor cercetări de răsunet în domeniile actuale de interes nu sunt lucruri care se pot petrece în jumătate de deceniu. Prezentul impune angajarea unor dispute fertile, fixarea jaloanelor, proiectarea reconstrucției. Trasarea unui program pentru implementarea noii paradigmă nu este posibilă decât în urma unui bilanț și a unei atente analize comparative. E de la sine înțeles ca, în această adevărată campanie de renovare a științei psihosociologice, traducerile se numără printre măsurile cele mai eficiente.

Opera lui Serge Moscovici constituie, neîndoialnic, cea mai potrivită alegere pentru o primă traducere din psihologia socială contemporană. Autorul francez este, alături de H. Tajfel și, am putea spune astăzi, de W. Doise, unul din corifeii psihologiei sociale europene. Cercetările sale au impus noi teme care au intrat definitiv în patrimoniul acestei științe. Reprezentările sociale, influența minoritară, fenomenul de polarizare a deciziilor de grup sunt subiecte consacrate în manuale prestigioase. Dacă se poate vorbi de un specific al psihologiei europene, aceasta se datorează în primul rând omului de știință francez. Ca un adevărat șef de școală el s-a arătat preocupat de statutul și rolul psihologiei sociale, a făcut eforturi de a o defini, a izbutit chiar să-i fixeze un nou obiect. Tot el este cel care a înțeles, imediat după 1989, posibilitățile de progres ale disciplinei în țările estice.

Cartea care ne stă în atenție împrumută titlul unei lucrări apărute în 1988 și este o culegere de texte, alese pentru necesitățile momentului, din vasta operă a lui Serge Moscovici. Volumul reprezintă prin el însuși o opțiune și un program. El este rezultatul străduințelor profesorului Adrian Neculau, unul din psihosociologii preocupați de adoptarea unui nou model de cercetare.

În mod oportun, volumul debutează cu un capitol intitulat "Domeniul psihologiei sociale", o transpunere în limba română a

"Introducerii" pe care Moscovici a redactat-o pentru cel mai cunoscut tratat european de psihosociologie. Ne este oferită o definiție a domeniului psihologiei sociale, care are menirea de a sprijini, în spațiul culturii românești, construirea noii identități a disciplinei: psihologia socială este știința fenomenelor de ideologie (cogniții și reprezentări sociale) și a fenomenelor de comunicare. De asemenea, autorul se angajează într-o discuție incitantă cu privire la arsenalul metodologic - și comunitatea științifică românească nu poate eluda acum o astfel de dezbatere. Deși păstrează unele rețineri, Moscovici recunoaște imposibilitatea desfășurării cercetării numai pe baza observației și recomandă experimentul ca principală metodă.

Capitolul al 11-lea are o semnificație deosebită în cuprinsul volumului. El înfățișează o temă care se bucură de cea mai mare atenție în psihologia socială europeană și despre care editorul consideră că trebuie abordată cu prioritate și la noi: reprezentările sociale. Cu ajutorul conceptului de reprezentare socială Moscovici a denunțat behaviorismul american și a revoluționat cercetările europenilor. Textul de față oferă elemente pentru o definiție, expune procesele ce însoțesc cristalizarea oricărei reprezentări sociale și explică felul în care socialul intervine în această geneză. Firește, asimilând acest concept capital, psihologia socială românească nu-și poate îngădui să ignore curentul cogniției sociale, o altă manieră de abordare a naturii sociale a cunoașterii, ce accentuează însemnatatea tratamentului informației. În legătură cu acest studiu se află un fermecător eseu, intitulat "Banul ca pasiune și ca reprezentare". Esența banului este văzută de Moscovici, pe urmele lui Simmel, în aceea că mijlocul care este banul se metamorfozează în scop, în propriul său scop, dar și în scop al oricărora alte scopuri.

Alte două texte, "Știința maselor" și "Psihologia șefului harismatic" sunt decupate din faimosul volum "L'age des foules",

O CULEGERE DE STUDII ÎN PSIHOLOGIA SOCIALĂ

publicat în 1981. În postfață, editorul ne dezvăluie rațiunea acestei alegeri: "Evenimentele desfășurate în țara noastră din 1989 înceoace redeschid, iată, dosarul psihologiei colective." Moscovici însuși, atunci când s-a hotărât pentru acest travaliu, a fost stăpânit de convingerea că actualitatea impune o dezbatere pe această temă. "Mi-am fixat drept scop-scie psihologul francez - să expun până la capăt una dintre ipotezele psihologiei mulțimilor: tendința către despotism a societății contemporane. În această tendință ea vede un simptom al degradării civilizației noastre, al înfrângerii individului de către colectivitate și al abandonării de către elitele intelectuale și politice a responsabilității față de democrație." Din perspectiva specialistului în psihologia maselor, practica democratică echivalează cu o continuă represiune a pornirilor naturii umane, inclinată mai curând spre dictatură. În schița de portret pe care o face liderului harismatic, Moscovici citează intens texte aparținând lui Freud și Max Weber. Fenomenul harismei e deslușit cu ajutorul aparatului conceptual freudian: șeful harismatic e întruchiparea simultană a tatălui răpus ucigaș devenit erou. Puterea lui stă în fascinanta natură duală, în coincidența contrariilor în persoana unui singur individ.

Pornind de la observația simplă făcută de americani potrivit căreia grupurile își asumă decizii mai risante decât indiviziile luate separat, Moscovici și Zavalloni au pus în evidență, în deceniul al 7-lea, fenomenul polarizării. Colaborarea cu Willem Doise a condus la apariția uneia din cărțile cele mai provocatoare ale acestor ani, "Dissensions et consensus", în care se încheagă o teorie generală a hotărârilor luate de grupuri. Volumul pe care-l prezentăm include textul ce va servi drept capitol introductiv pentru această carte. Se demonstrează că, în cazurile în care indivizi se angajează în interacțiune, consensul nu se înșătiează ca un compromis, el e lipsit de caracterul moderat și rational pe care îl atribuie simbolul comun. Rezultatul dialogului real, ce antrenează totalitatea

membrilor grupului, e departe de a fi media pozițiilor anterioare, el este un răspuns specific, extrem. În aceste condiții disensiunea reprezintă cea mai eficientă pârghie a schimbării, iar consensul extrem, însăși premisa transformării normelor sociale.

În sfârșit, ultimul capitol al cărții are ca titlu o întrebare care, probabil, ne-a frâmantat pe mulți dintre noi în ultimii ani: "Trebuie să ne temem de democrație?". Investigând transformările sistemelor politice, autorul relevă că singura revoluție culturală a deceniilor recente a constat în preocuparea priorității pentru drepturile omului. Chiar dacă fundată pe o "voință de credință", democrația este un sistem fără alternativă în civilizația occidentală. Studiul se constituie într-o pleoapte lucidă pentru democrație, năzăind să contribuie la clarificarea unor puncte de vedere ale cititorului român. De altminteri, toate textele alese, furnizând instrumente pentru o analiză minuțioasă și pertinentă a socialului, pot avea impact asupra situației sociale și politice românești. Nu mai e nevoie să remarc, de exemplu, că urmatoarea vizionare despre decizii colective are implicații directe asupra funcționării sistemelor democratice. Grație vocației sale aplicative, psihologia socială oferă posibilitatea scrutării prezentului și favorizează o privire critică asupra devenirii colectivității.

Valoarea și forța scrierilor lui Serge Moscovici sunt date, socotim, în bună măsură de felul în care psihosociologul știe să profite de mariile idei ale epocii de efervescentă spirituală care a fost cumpănă veacurilor 19 și 20. Și în paginile volumului de față autorul ne confruntă cu idei aparținând lui Durkheim, Simmel, M. Weber, Le Bon, Freud. Eforturile sale urmăresc fructificarea instituțiilor geniale din tezaurul psihologiei, sociologiei, filosofiei în contextul actual. Marele inovator e și marele recuperator. Din această perspectivă, performanța școlii franceze este de a fi dovedit capacitatea nebănuitură a psihologiei

sociale de a valorifica tradiția gândirii europene. Robert Zajonc, cunoscutul psihosociolog de peste ocean, afirmă într-una din cărțile lui că travaliul psihologilor sociali l-au făcut în alte vremuri moraliști. Prin urmare, recuperarea instituțiilor acestora în cadrul gândirii contemporane e o sarcină

legitimă a psihologiei sociale. Eficiența tinerei și modernei științe nu poate să fie decât amplificată de această strălucitoare preistorie. Având în atenție convergența regnurilor social și psihologic, psihologia socială ar putea constitui astăzi o alternativă a oricărui gen de reflexie asupra umanului.

O REVISTĂ DESPRE COMUNICARE^{*)}

LIVIU CHELCEA

Adevenit de mult timp un loc comun să se vorbească despre efectele transformatoare ale mass-mediei. Impunerea de modele de comportament, inducerea de semnificație obiectelor prin publicitate și reclamă, transmiterea de informații, reconstruirea realității prin intermediul diverselor instrumente ale mass-mediei au fost îndelung și amănuntit analizate de cercetătorii occidentali. Mult din comportamentul nostru și din ceea ce noi considerăm a fi strict personal este de fapt efectul mijloacelor de comunicare în masă, care au devenit un factor cheie al schimbării sociale, culturale și politice din interiorul statului-națiune și la nivel planetar. Alături de "tehnologie", aceasta înțeleasă într-un sens larg, comunicarea în masă este în bună măsură răspunzătoare de globalizarea proceselor sociale și politice și de nașterea a ceea ce McLuhan numește "satul global".

Mass-media la noi în țară consider că se află într-o situație mai aparte. Există, pe de o parte, situația de dinainte de decembrie 1989, cu numai două-trei ore de emisie la televiziune, două-trei cotidiene și două posturi de radio. Pe de altă parte, momentul post-decembrist se caracterizează printr-o explozie informațională: 10-15 cotidiene naționale, diversificarea ofertei românești de televiziune și de radio (numai în București emit în prezent nouă posturi private și trei posturi publice), apariția televiziunii prin cablu, apariția "entertainment-ului", a "popularului" în presa scrisă, afișe, reclame, posturi și agenții de informații private și a.m.d. Deși acest lucru pare a tine de domeniul evidentului, puțin a fost făcut din punctul

^{*)} RESEAUX, French Journal of Communication, No. 1, Spring 1993, 164 p.

de vedere al demersului științific pentru cercetarea transformărilor produse de noua situație. Institutele de cercetare se pot lăuda doar cu cercetări de mediametrie, eficiență a publicității sau cu privire la conținutul programelor. Restul, adică destul de mult, a fost aproape ignorat sau lăsat pe seama ziariștilor. Discursul acestora, departe de a fi original și adesea ideologizat, se axează în jurul clișeelor: "mass-media" - a patra putere în stat" sau "mass-media - drogul națiunii". O excepție notabilă o constituie numărul special din *Sociologie Românească*, Nr. 6/1993, ale căruia articole tratează doar subiecte legate de mass-media.

Din nefericire, o bună parte din complexitatea și importanța comunicării de masă nu a ajuns să fie cercetată științific. De aceea cred că prezentarea a ceea ce se consideră a fi cel mai valoros în cercetarea în domeniul mass-mediei din Franța poate fi cu adevărat de folos celor interesați de investigarea unor probleme neabordate încă la noi în țară. Revista la care mă refer constituie selecția celor mai bune articole apărute în revista *"Reseaux, Communication Technologie Société"*. Atât varianta engleză cât și cea franceză sunt editate de către CNET (Centre National d'Etudes des Telecommunication). Varianta engleză apare de două ori pe an, în timp ce cea franceză o dată la două luni. În sfârșit, varianta în limba engleză se editează doar de anul trecut, în timp ce versiunea originală are deja un deceniu de la prima apariție.

Articolele incluse în numărul 1/1993 al revistei variază atât ca domeniu, cât și ca potențial interes pentru cercetătorul român. Există articole interesante doar din punct de vedere al informației ce se poate obține, în timp ce altele pot sugera posibile probleme de cercetare în România. În prima categorie sunt incluse studiile: 1) "Shaping the European Advertising Scene. Commercial free speech in search of legitimacy" ("Formând scena europeană a

publicității - vorbirea comercială liberă în căutarea legitimității") de Armand Mattelart și Michael Palmer; 2) "The Birth of Long Distance Communication. Semaphore Telegraphs in Europe (1790-1840)" ("Nașterea comunicației de lungă distanță - telegraful semafor în Europa (1790-1840)") de Patrice Flichy; 3) "Common Knowledge. On the historical vicissitudes of the notion of public opinion" ("Cunoașterea comună. Asupra vicisitudinilor istorice ale noțiunii de opinie publică" autor Paul Beaud). Voi prezenta mai întâi articolele din această categorie.

Primul articol din revistă discută apariția și consecințele apariției asociațiilor lucrătorilor în domeniul publicității. Începând cu prima uniune a firmelor de publicitate, cea americană (menită să eliminate criticele la adresa profesiei și să introducă un cod bazat pe "adevăr" și competiție cinstită), această industrie a căutat legitimitate prin înființarea de asociații mai întâi naționale, apoi multinaționale și în sfârșit globale, ce aveau drept finalitate apărarea activităților și influențarea mediului în care operau într-o direcție favorabilă. În ultimele decenii standardele de marketing au penetrat o mare diversitate de cîmpuri de activitate și industria publicității în ansamblu. Autorii discută rolul diverselor organizații profesionale europene, precum "European Association of Advertising Agencies" (EAAA) sau "International Union of Advertisers Associations", în transformarea unei arii culturale - cea a reclamei, arie ce transcende granițele naționale.

Cel de-al doilea articol discută apariția și dinamica funcțiilor telegrafului în perioada Revoluției Franceze și apoi a Imperiului. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, când telegraful a fost inventat, acesta era văzut doar ca un instrument romantic de comunicare. Abia în anii Revoluției franceze telegraful a început să devină o "unealtă de comunicare", cu precădere în mediile intelectuale. În perioada la care

O REVISTĂ DESPRE COMUNICARE

autorii se referă, telegraful semafor era folosit doar de politicieni, armată și poliție. Autorii consideră că acest instrument a permis statului să întărească unitatea națională și să-și consolideze puterea, fapt valabil pentru rețelele telegraf din orice teritoriu național. În Franță folosirea telegrafului semafor în scopuri comerciale și private a fost limitat de un act din 1837, care îl declara monopol de stat. Aceasta a rămas valabil până când electricitatea a început să fie utilizată pe scară largă, telegraful scăpând de sub controlul statului.

Cel de-al doilea articol din revistă, desigur se încadrează în aceeași categorie, missă părut a fi mult mai interesant. El abordează istoria semnificației asociate noțiunii de "opinie publică". Este mai degrabă o abordare antropologică și istorică a acestei noțiuni. Paul Beaud nu pornește de la o definiție apriori. El explorează straturile de semnificații ce rămân incorporate în reprezentările pe care societățile le asociază termenului de "opinie publică" precum și în conceptualizările din sociologie și știința politică.

Opinia publică a apărut odată cu apariția democrațiilor parlamentare. În bună măsură, este o instituție ce substituie - în realitate sau ideologic - pe Dumnezeu sau pe rege. Prăbușirea autorității tradiționale a dat naștere la nevoie de argumentație, deoarece nici o regulă care normă interacțiunile dintre indivizi nu mai era atât de puternică încât să nu poată fi atacată. Autorul, constatănd că cercetătorii occidentali ai opiniei publice au fost în majoritate sociologi și politologi, le reproșează acestora o pronunțată notă de etnocentrism, considerând că mai există și alte modele de decizie nonconflictuală. Un astfel de model poate fi găsit în antropologie, mai precis, în lucrările lui Margaret Mead, care se referă la o societate arhaică din Noua Guineă. Abordarea antropologică a opiniei publice ar consta în surprinderea aspectelor celor mai formale ale proceselor de interacțiune, negociere și

deliberare ale indivizilor. Urmează o lungă trecere în revistă a concepțiilor, în special ale filosofilor (Rousseau, Hegel, Hume, Tocqueville) cu privire la ceea ce astăzi a ajuns să fie considerat "opinie publică". Autorul conchide că istoria opiniei publice se suprapune cu istoria liberalismului. Acesta din urmă este responsabil pentru "invenția cetățeanului"; utilitarismul rațional al lui *"homo economicus"* îi corespunde în plan politic cea de elector.

Articolele din *Reseaux* ce pot prezenta un interes sporit pentru cercetătorii români în științele sociale au fie un caracter teoretic original, fie sunt rezultatele unor cercetări empirice. Primul articol din această categorie, "In the Name of the Audience. French television hosts" ("În numele audienței. Realizatorii francezi de televiziune") este semnat de Sabine Chalvon-Demersay și Dominique Pasquier. Ei discută situația și carierele realizatorilor francezi de televiziune (a se înțelege acei redactori de televiziune care realizează altceva decât stiri și reportaje de actualitate; ei realizează emisiuni de divertisment și talk-show-uri). Această categorie de realizatori se află într-o situație mai deosebită; pe de o parte ei sunt aclamați de publicul francez, iar pe de alta ci sunt - consideră autorii - disprețuiți și desconsiderați de ceilalți lucrători din televiziune. Realizatorii de televiziune din Franță au de ales între, pus într-un mod direct, admirarea publicului și recunoașterea profesională. Televiziunea franceză, la început proprietate a statului, avea drept funcție completarea instrucțiuni publice obligatorii. În articol este prezentată evoluția acestei situații, și anume, conflictul dintre destinația inițială a televiziunii - crearea unui spațiu cultural și educațional pentru o audiență foarte largă - și dorințele audienței. Treptat, însă, în bună măsură ca influență a televiziunii americane, fără ambiții educative deosebite, a luat naștere și "entertainment"-ul (divertismentul). Cererea sporită pentru aceste programe de

divertisment a determinat apariția contradicției despre care vorbesc autorii. Realizatorilor acestor programe ca și prezentatorilor au început să le fie negate atributile de "profesioniști" de către comunitatea lucrătorilor de televiziune. Autorii identifică reprezentările sociale ale acestor realizatori-vedetă, dar și ale prezentatorilor de știri, așa cum pot fi deslușite din "presa populară". Pornind de la lucrarea lui Edgar Morin "Vedetele", autorii descriu tipul "ideal" al unui astfel de realizator: loialitatea în prietenie, munca conștiințioasă, aprecierea vieții de familie, aprecierea mânăcerii bine făcute, a nevestei, copiilor și a animalelor de casă, jovialitate, mândria lucrului bine făcut, complicitate și familiaritate (acestea două din urmă se pot observa în formulele de adresare, felul de a se îmbrăca și adresa publicului, în grimasele lor). Într-un cuvânt, spus autorii, excesul de normalitate. Ei sunt produși ai spiritului popular și, la rândul lor, întăresc această cultură. Succesul acestor prezentatori este sporit și de "presa populară" ce are ca subiect principal televiziunea. Această presă este interesantă și din alt punct de vedere: ea ajută la menținerea imaginii și caracteristicilor dorite pentru realizatorii de programe. Ea este un repertoriu de stereotipuri menite a construi o identitate, este - în termenii lui Richard Hoggart - "glorificarea omului obișnuit". În opozitie cu realizatorii-vedetă, autorii analizează, de asemenea într-o manieră goffmaniană, prezentatorii de știri, care tind să fie prezenți în "presa populară" ca fiind dinamici, curajoși și sobri. Ei nu fac baie în piscină, ci în mare, sunt mai atletici decât colegii lor, călătoresc în străinătate în loc să-și facă vacanță la țară. Dirijarea imaginii lor spre dinamism este menită să le sporească și mai mult credibilitatea în fața telespectatorilor.

Un alt articol incitant este cel al lui Gisèle Bertrand, Chantal de Gournay și Pierre-Alain Mercier - "The Global Programme. The creation of a unique Tv

programme by the means of "zapping" ("Programul global. Crearea unui program tv unic prin 'zapping'"). Autorii prezintă și discută rezultatele unei cercetări preliminare asupra "zapperilor" (telespectatorii care schimbă foarte frecvent canalele prin intermediul telecomandei). Sintagma de "program global" - un program produs de "zapperi" - ce unește bucatele tuturor programelor (toate programele luate împreună formează "programul global" - totdeauna accesibil, însă urmărit numai o mică perioadă de timp) este analizată pe parcursul celor 12 pagini ale articoului, (pp. 39-51). Ce explică, însă, preferința "zapperilor" pentru "programul global"? Autorii resping teza de proveniență post-modernistă ce privește "zapping"-ul ca o atitudine de neliniște și tulburare. Potrivit acestei teze, orice activitate de recepție de semne dă naștere la colage sau juxtapunere prin suprapuncția semnalelor multiplelor surse, de aici rezultând neliniște și pierderea cadrelor de referință ale societății moderne. Potrivit autorilor, principalele caracteristici ale "zapping"-ului sunt circularitatea și reversibilitatea. "Zapper"-ul nu se află în situația călătorului aflat într-un tren, care privește peisajul. Pe baza cunoștințelor lui anterioare despre convențiile narrative, "zapper"-ul poate reconstituî întreaga poveste. Această activitate ce seamănă cu dezlegarea jocurilor de cuvinte încrucișate, permite "întoarcerea în timp" în cadrul convenției narrative. Totodată, studiul preliminar a mai demonstrat că acest "nomadism al undelor" nu înseamnă o vizionare neatentă sau pedantă a programului. Atenția "zapper"-ului este foarte concentrată și energia sa este pusă în acțiune de o serie de micro-decizii legate de abandonul repetat al programului curent,

"The Effects of Theory on Reality in the Communication Sciences" ("Efectele teoriei asupra realității în științele comunicării") articulul semnat de Erik Neveu și Remy Rieffel prezintă de

O REVISTĂ DESPRE COMUNICARE

asemenea o serie de idei novatoare. Autorii consideră că teoriile din științele sociale sunt treptat puse în practică prin modalități care influențează direct "viața reală". Pornind de la această premiză, științele comunicării constituie o unealtă folositoare pentru analiza fenomenului. Teoriile din științele comunicării au cel puțin trei efecte asupra realității: răspândirea credinței în atotputernicia comunicării, schimbarea modului de a gândi în anumite profesioni și crearea de noi arii de specializare în domeniul educației. Explicația celor trei efecte se poate face în două moduri. Modelul "mecanicist" vizează răspândirea directă a cunoașterii din medile profesionale, prin profesioniști, către publicul larg. Limitele acestui model constau în imobilitatea inherentă a lumii academice, distincția greu de făcut între profesioniști și cercetători și neînțelegerea și alterarea mesajelor initiale. Din aceste trei motive, doar modelul competiției poate fi răspunzător de independența crescândă a profesiunilor din mass-media și de intensitatea crescândă a luptei intelectuale dintre profesioniști și oamenii de știință. Un nou conflict se pare că a apărut, iar puterea aparține celor ce controlează mass-media, în spate jurnalistică. Deși articolul conține o multitudine de idei noi, una cred că trebuie să mod deosebit menționată: demontarea mitului "jurnalistul savant", care, atunci când nu emite banalități despre mass-media, împrumută teoriile din științele sociale, schimbând conceptele și omitând referințele bibliografice.

Daniele Linhart descrie starea întreprinderilor franceze în articolul "What Changes in French Firms? The impact of structural changes on French industry" ("Ce se schimbă la firmele franceze? Impactul schimbării structurale asupra industriei franceze"). Autorul constată o largire a distanței dintre organizarea producției, pe de o parte, și funcționarea internă a producției, pe de alta. Organizarea muncii (luată în sensul cel mai restrâns) se schimbă

foarte incet, rămânând condusă de principii tayloriste, în timp ce funcționarea internă a componentelor firmei este orientată către managementul sporit al interacțiilor și interacțiunii diferitelor funcții. Rolul muncitorilor în cele două sectoare este pasiv în primul și activ în cel de-al doilea. Potrivit autorului, această situație ar putea crea serioase probleme în viitor.

Ultimul articol din revistă conține câteva remarcări de interes pentru cititor. Louis Quere, care semnează articolul: "Opinion: The Economy of Likelihood. An introduction to a praxeological approach to public opinion" ("Opinia: economia asemănării. O introducere la o abordare praxeologică a opiniei publice"), demonstrează că sociologia opiniei publice pierde din vedere trei aspecte esențiale ale opiniei publice. În primul rând, ea reduce acesta noțiune cu un important caracter normativ la statutul de categorie descriptivă. În al doilea rând, ea reia distincția dintre fapte și opinii. În fine, sociologia ignoră propriul său rol în formarea "obiectivității" (o noțiune construită social), prin care ea însăși măsoară opinia publică. Articolul prezintă o abordare nouă a formării opiniei, ca o activitate dinamică și normativă dependență de relația dintre vederile personale și o opinie generală reprezentativă și discursivă. Această opinie generală se manifestă în discuțiile și acțiunile zilnice ale indivizilor. Louis Quere este cunoscut pentru orientarea sa etnometodologică, și în general, pentru preferința de abordare micro-socială a fenomenelor. Împreună cu alți doi cercetători francezi, este editorul volumelor "Les formes de la conversation" (Vol. 1+2, Paris, CNET, 1991; 1993) o culegere de comunicări prezentate la un coloconiu de etnometodologie ținut în 1987 la Paris, coloconiu ce a reunit cele mai mari nume din domeniu. Articolul de față este plin de expresii preluate din argumentațiile cotidiene ale indivizilor, exemple ce conferă un caracter foarte plăcut articolului.

Numărul 1 al revistei "Reseaux" - ediția în engleză - cred că reprezintă o reușită a cercetătorilor francezi din domeniul științelor comunicației și al sociologiei mass-media. Se poate pune, însă, problema de ce ediția în engleză a apărut tocmai în 1993, la zece ani de la începerea seriei. Cred că două răspunsuri pot fi imaginate aici. În primul rând, cred că este vorba de o emancipare a cercetării franceze de influența cercetărilor americane de mass-media. În editorialul semnat de Paul Beaud și Patrice Flichy, aflăm că cercetătorii francezi au trăit importul masiv de teorie și metodă din SUA, de după cel de-al doilea război mondial, ca pe un "plan

Marshall intelectual". Acest prim număr al revistei ar putea fi un semn de maturizare al cercetătorilor francezi în domeniu. În al doilea rând, există și posibilitatea ca apariția revistei în limba engleză să fi fost favorizată și de "războiul" declarat dintre Franța și Statele Unite în domeniul mass-mediei electronice. Se știe că, în 1993, obsesia franceză privitoare la "excepția culturală" a fost în prim planul discuțiilor politice, cerându-se în acest sens sprijin țărilor europene și celor francofone. În această dispută, o revistă precum "French Journal of Communication" cred că este un argument ce rezistă.